

çiselemesi" gibi anlamlar ifade ettikleri görülmektedir. Sâmi dillerin hepsinde yer alan 'ank (Akkadca unqu, İbr. ā'nak, Ar. 'unk) kökünün taşıdığı mânalardan bazıları "boyun, boğaz; boynun uzun olması" ile "gerdanlık"tır ve bu mânalardan hareket edilerek de ankanın boynunun uzun olduğuna veya boynunda beyaz tüylerden bir halkanın bulunduğu inanılmıştır. Kelime kökünün diğer mânaları arasında ise, efsanelerde ankanın "göğü karartan bulut"a benzetilmesine ve "göz kamaştıracak kadar parlak" olmasına tam bir uygunluk gösteren "bulut kütesinden koparak yükselen ve güneş ışınları ile parlayan beyaz bulut parçası, rüzgârın tozları havalandırması veya götürüp dağıtması, rüzgârın kaldırdığı toz bulutunun en yüksek kısmı" mânaları yer almaktadır. Öte yandan Sumer-Bâbil efsanelerinde "kanatları yağmur bulutlarına benzetilen" kuşun Sumerce adı imdugud "fırtına" (im "rüzgâr" + dugud "ağır, şiddetli") ve bu kelimenin Akkadca karşılıkları olan anzu ile imbaru da "ufkun iyice seçilemediği zaman yerdeki suyun ufuk hattı (yerle göğün birbirine karışmış hali)" ve "bulut, sis, göğü karartan duman, çisentili hava" anlamlarını taşımaktadır (v. Soden, I, 375; III, 1510).

Yukarıda özetlenen açıklamalardan, semavî olayların mitoloji ile yorumlandığı en eski çağlarda, bereketli yağmur getiren bulutların insan muhayyilesinde yağmur / rahmet meleği şeklinde iyi anzu / anka, felâket getiren fırtına bulutlarının da kötü anzu / anka motiflerini doğurmuş olduğu ve Sumer kökenli bu efsanenin en az 5000 yıllık bir zaman dilimi içinde bütün Ön Asya'ya ve İran üzerinden Orta Asya, Güney Sibirya ve Hindistan'a kadar çok geniş bir bölgeye yayılıp günümüze kadar yaşadığı anlaşılmaktadır.

İki arslanın sağınlarına basan anzu kuşu

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "ankâ" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "ankâ" md.; *Kâmus Tercümesi*, "ankâ" md.; Lane, *Lexicon*, "ankâ" md.; Dihhüdâ, *Lûgathnâme*, "ankâ", "sîmurg" md.leri; Ziya Şükûn, *Farsça-Türkçe Lûgat*, "ankâ" md.; A. Parrot, *Sumer*, München 1962, s. 155-156, resim 163 B, 165, 167, 187, 188, 239; S. N. Kramer, *The Sumerians*, Chicago 1963, s. 198, 257, 268; H. Frankfort v.dğr., *Before Philosophy*, Maryland 1963, s. 15; v. Soden, *AHW*, I, 375; III, 1510; Ernel Esin, "Kün-Ay (Ay-Yıldız Motifinin Proto-Türk Devriden Hakanlılara Kadar İkonografisi)", VII. T.T. Kongresi. *Bildiriler*, Ankara 1972, I, 350, nr. 141; Gönül Öney, "Anadolu Selçuklu Mimarisinde Avcı Kuşlar, Tek ve Çift Başlı Kartal", *Malazgirt Armağanı*, Ankara 1972, s. 139-172; Ülker Erginsoy, *İslâm Maden Sanatının Gelişmesi*, İstanbul 1978, s. 317; J. Chevalier — A. Gheerbrant, *Dictionnaire des Symboles*, Paris 1988, "aigle", "anka", "garuda", "phenix", "sîmorg" md.leri; "Ankâ", *TA*, III, 41-42; XXIX, 53; "Ankâ", *İA*, I, 437; V. F. Büchner, "Sîmurg", a.e., X, 653-654; Sâdettin Buluç, "Şaman", a.e., XI, 310-335; Ch. Pellat, "Ankâ", *EJ*² (İng.), I, 509.

SARGON ERDEM

□ TASAVVUF. Kur'ân-ı Kerim'de ve sahih hadis kaynaklarında anka kelimesine rastlanmaz. Ancak tefsirlerde Fırkân sûresinin 38 ve Kâf sûresinin 12. âyetlerinde sözü edilen "Ashâbü'r-res" dolayısıyla anka efsanesi ile ilgili bazı rivayetlere kesin olduğu kabul edilmeksizin yer verilmiştir. Meselâ Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ında ilgili âyetler dolayısıyla, Yemen'de Hanzale b. Safvân adlı bir peygamberin kavmi olan Ashâbü'r-res'e anka adlı vahşi bir kuşun musallat olduğu belirtilir. Zemahşerî'nin zayıf rivayet olarak naklettiği bilgilere göre boynunun uzun olması dolayısıyla anka adı verilmiş olan bu kuş bütün kuşların en büyüğü idi. Feth adı verilen bir dağda konaklar, av bulamadığı zaman küçük çocukları kapıp götürürdü. Nihayet Hanzale'nin bedduası ile anka yıldırım çarpmasından ölmüştü (*el-Keşşâf*, III, 92).

Resâ'ilü İhvânî's-Şafâ (II, 293-294), Kazvî'nin *'Acâ'ibü'l-mahlûkât*'ı (s. 281), Demîrî'nin *Hayâtü'l-hayevân*'ı (II, 86-90) gibi daha başka kaynaklarda da anka efsanesine ve onun niteliklerine dair bilgiler mevcuttur. Bunlarda ve benzeri kaynaklarda ankanın bembeyaz olması veya boynunda halka gibi bir beyazlık bulunması dolayısıyla bu adı aldığı, başka bir rivayete göre güneşin doğduğu yerde yaşadığı için ona muğrib ya da muğribe denildiği belirtilir. Avlanmaya çıktığında güneşin battığı mağrib yönüne kaçan kuşları takip edip avladığından ona muğrib, muğribe veya ankâ-ya

muğribe denildiği de söylenir. Efsaneye göre anka her kuştan bir özellik almıştır. Otuz kuşun özelliğini taşıdığı için sîmurg, otuz çeşit rengi bulunduğu için sîreng diye de anılır. Rengin yeşil olduğuna inanıldığı için ona zümrüdüanka da denilmiştir. Ancak bu son adın sîmurg u ankadan geldiği de söylenmektedir. İran destanlarında daha çok sîmurg adıyla anılan ankayı Firdevsî *Şehnâme*'sinde, ünlü İran cengâverleri Zâl'i yetiştiren ve oğlu Rüstem'e yardım eden kuş olarak gösterir. Demîrî'nin anlattığına göre güya Aristó bu hayvanı tasvir ederken karnının öküz karnına, tırnaklarının arslan pençesine benzediğini ve yırtıcı kuşların en büyüğü olduğunu söylemiştir. Aynı yazar Mısır Fâtîmî halifelerinin hayvanat bahçelerinde anka kuşunun da bulunduğu dair bir rivayet nakleder. Efsanevî rivayetlerin çoğu ankanın Hz. Mûsâ, Hanzale b. Safvân ya da Hâlid b. Sinân adlı peygamberlerden birinin yaşadığı dönemde görülen bir kuş olduğu üzerinde birleşirler. Bazı rivayetlerde ankanın dişi olduğu, sonradan kendisine bir eş yaratıldığı ve soyunun türediği de öne sürülür; yine rivayetlerin çoğunda ankanın veya anka türünün dönemin peygamberinin bedduası üzerine ortadan kalktığı, bir rivayete göre de Atlas Okyanusu'ndaki ıssız bir adaya sürüldüğü belirtilmekte ve bu bedduaya sebep olarak ankanın av bulamayınca küçük çocukları ya da genç kızları kapıp götürmesi gösterilmektedir.

Tasavvufta anka değişik mânalarda kullanılmış, efsanevî özelliklerinden istifade edilerek bazı tasavvufî görüşler temsili olarak onunla anlatılmıştır. İlk sûfilerde rastlanmayan bu adı Rûzbihân-ı Baklî gibi şair ve âşık mutasavvıflar teşbih ve temsil unsuru olarak kullanmışlardır. Fakat bu kavramın tasavvufa iyice yerleşmesini, *Manîku't-tayr* isimli eserinde bu kuşu geniş olarak ele alan ve işleyen Attâr sağlamıştır. Ona göre anka birlik-çokluk (vahdet-kesret) gibi iki zıt kavramı ifade etmektedir. Sîmurg otuz kuş olarak ele alınınca çokluğu ifade eder, oysa varlığın birden çok olması vehmî ve hayalîdir. Anka gibi çokluğun da gerçekte adı var kendisi yoktur. Diğer taraftan sîmurg kuşların tek padişahı olması dolayısıyla birliği ve gerçek varlığı yani Allah'ı ifade eder. Efsanedeki anka hayali tasavvufta çok değişik şekillerde işlenmiştir. İbnü'l-Arabî, *'Ankâ'ü muğrib fi ma'rifeti hatmi'l-evliyâ* ve *şemsi'l-mağrib* adlı eserinin

de anka imajından faydalanarak mutlak şekilde âlem-insan benzerliğini (büyük âlem-küçük âlem), insanın küçük âlem olduğunu ve mehdî* nîn âlemdeki yerini tesbit etmeye çalışmıştır.

"Anka Allah'ın, içinde âlemin bedenini (ecsâd-ı âlem) açtığı hebâdan (toz) ibarettir" diyen İbnü'l-Arabî, ankayı bir toz yığını ve zerrecikler olarak düşünmektedir. Bu toz yığının ve zerreciklere şekil verilerek âlemin maddî ve cismanî varlığı ortaya çıkar yani anka aslında Aristofelsefesinde cismanî varlıkların şekilsiz maddesi olan heyûlâdan ibarettir. Hebânın hariçte, sûretten ayrı, gerçek ve bir aynı varlığı yoktur. Bu hebâ veya heyûlâya anka denilmesi, adının işitilir ve düşünülebilir olması, fakat hariçte varlığının bulunmamasındandır. Sûret olmaksızın hebâ hiçbir şey ifade etmediğinden ona *sebha* (kumlu ve çorak yer) adı da verilmiştir. Hebânın (heyûlâ) formunun dışında bir varlığı olmaması yani anka gibi adı var kendi yok bir şey olması itibarıyla bir hiçtir (adem). Ancak o varlıkların sûretini kabul edip onların şekillenmelerini temin etmesi itibarıyla yine de bir şeydir, mutlak yokluk değildir.

Görüldüğü gibi ankaya mâna verirken geniş ölçüde Meşşâî ve İsrâkî felsefelerinden faydalanan İbnü'l-Arabî bu fikri kendi *vahdet-i vücûd** anlayışına göre yorumlamış, onun bu anlayışı sonraki mutasavvıflarda da aynen devam etmiştir. Aslında İbnü'l-Arabî bazı felsefî mânaları anlatmak, soyut kavramları somutlaştırmak için çeşitli kuş isimlerini sembol olarak daima kullanır. Meselâ akl-ı evvel ukâb (akbaba), küllî nefse verkâ (boz güvercin), küllî cisme gurâb (karga) adını verir. Bununla beraber efsanevî bir kuş olan ankanın özellikleri çeşitli tasavvufî mânaların sembolü olarak İbnü'l-Arabî'den sonra da sürekli kullanılmıştır. Meselâ Mevlânâ Celâled-din ankayı yuvası Kaf dağında olan bir kuş, Eflâkî çok değerli bir kuş, bir devlet kuşu olarak zikretmişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Arabî, *İşlâhâtü's-sûfiyye*, "ankâ" md.; a.mlf., *"Ankâ" ü muğrib fi ma'rifeti hatmi'l-euliyâ ve şemsi'l-mağrib*, Kahire, ts.; el-Mu'cemü's-sûfi, "ankâ" md.; Firdevsî, *Şehnâme* (trc. Necati Lugal — Kenan Akyüz), İstanbul 1945; İhvân-ı Safâ, *Resâ'il*, Beyrut 1376/1957, II, 293-294; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Kahire 1387/1968 — Beyrut, ts. (Dârü'l-Ma'rife), III, 92; Attâr, *Mañtıkü't-ıyâr* (trc. Abdülbâki Gölpınarlı), İstanbul 1962; Mevlânâ, *Mesnevî*, I, 57; Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvinî, *Acâ'ibü'l-mahlûkât*, Kahire 1401/1980, s. 281; Eflâkî, *Menâkıbü'l-ârifin* (trc. Tahsin Yazıcı), İstanbul 1973, II, 37, 199; Demiri, *Hayâtü'l-hayevân*, Kahire 1398/1978, II, 86-90. SÜLEYMAN ULUDAĞ

□ EDEBİYAT. Anka, sahip olduğu hemen bütün özellikleriyle ve etrafında gelişen çeşitli efsane, inanış ve telakkilerle Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında yer almıştır. Bu üç edebiyat ve kültür çevresinde yukarıdaki bölümlerde başlıcaları verilen efsanevî özellikleriyle ve değişik adlarıyla çeşitli teşbih, mecaz ve mazmunlar halinde geniş bir kullanıma sahip olmuştur. Bilhassa divan edebiyatının manzum ve mensur metinlerinde müsbet özellikleriyle zikredildiğinde renkli tüyleriyle bir cennet kuşu kabul edilerek zümrüdüanka diye adlandırılmış ve bazan devlet kuşu hüma ile karıştırılarak aynı özelliklere sahip kabul edilmiştir. Kafdağı'nda yaşaması, yük seklerden uçuşması ve kolay avlanmayışı gibi özellikleri sebebiyle ulaşılması çok zor durumları ifade etmek için de kullanılmıştır. Sevgili, adı herkesçe çok iyi bilindiği halde kendisini görenin olmaması veya gözle görülemeyişi sebebiyle ankaya benzetilmiştir. Onun âşığa iltifat etmesi ve yakınlık göstermesi ise âşığın başına devlet kuşu konması olarak kabul edilmiştir.

Ankanın en yaygın özelliği, kimseye muhtaç olmadan kendi başına yaşadığı için kanaati temsil etmesidir. Bundan kinaye olarak kanaat sahiplerine "ankâmeşrep", "ankâ-tabiat" denir. Kafdağı gibi efsanevî bir yerde yaşadığı için bu kelimeyle birlikte çeşitli şekillerde kullanılır. "Kâf-ı kanâat beklemek" tabirinde görüldüğü üzere kanaat sahibi ve alçak gönüllü, herşeye ve herkese eğilmeyen, kimseye minnet etmeyen, uzlete çekilmiş kişileri ifade eder: "Cife-i dünyâ değil kerkes gibi matlûbumuz / Bir bölük ankâlarız Kâf-ı kanâat bekleriz" (Fuzûlî). İsmi var cismi yok olduğu için bu sıfatla anılmak istenen şeyler için de kullanılmıştır: "Bî-vücûd olmak gibi yoktur cihânın râhatı / Gör ki sîmurgun ne dâmi var ne de sayyâdı var" (Râgib Paşa). Yine bu özelliği sebebiyle kimseden bir şey beklemeden dar da kalan herkese yardım eden bir varlık hüviyeti kazanmıştır.

Firdevsî'nin *Şehnâme*'sinde Zâl'i yetiştiren ve besleyip terbiye ettiği oğlu Rüstem'in yaralarını iyileştiren, ona yardım eden kuş olarak tanıtıldığından edebî metinlerde Zâl-anka-Rüstem münasebetiyle ele alınır. Ayrıca şairler övünmek istedikleri vakit kendilerini, sanat-taki üstün ve ulaşılması güç kudretlerini şiir ve hikmetin Kafdağı gibi erişilmesi imkânsız zirvelerinde yaşayan ankaya, velinimetlerini ise Zâl'e benzetirler.

Tasavvufi muhtevalı tekke edebiyatında çeşitli mazmunlar halinde geniş olarak yer verilen ankaya halk hikâye ve masallarında zümrüdüanka adıyla masal kahramanlarına yardım eden, onları gitmek istedikleri uzak diyarlara kanatları üzerinde süratle ulaştıran ve Keloğlan'ın yardımcısı bir kuş olarak rastlanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hafız Divanı (trc. Abdülbâki Gölpınarlı), İstanbul 1985, s. 666; Levend, *Divan Edebiyatı*, s. 183; Mustafa Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü*, İstanbul 1954, s. 15; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1989, I, 51-53; II, 340; İnci Enginün, "Ankâ", *TDEA*, I, 139-140. İSKENDER PALA

ANKARA

Türkiye Cumhuriyeti'nin başşehir ve bu şehrin merkez olduğu il.

İç Anadolu'nun kuzeybatısında Ankara çayının geçtiği ovanın doğusunda yer alır. Ovanın şehir yakınlarında en alçak yeri 835 m., istasyonda ise 851 m. yüksekliğindedir. Üzerinde kalenin bulunduğu tepenin (978 m.) ovoidan yüksekliği 120-130 metredir. Şehir müstahkem mevki yanında ana yolların keşiştiği bir kavşak noktası olması sebebiyle de tarih boyunca büyük önem kazanmıştır.

İslâm Öncesi Ankara. Ankara'nın verimli Çubuk ovasının güneyinde, su ihtiyacını temin edebileceği Hatip çayının (Bentderesi) kenarında, savunmaya son derece uygun sarp kayalık bir tepenin eteklerinde ve İlkçağ'ın en önemli yolları üzerinde kurulmuş bulunması, Anadolu'nun en eski şehirlerinden biri olduğu izlenimini bırakmaktadır. Nitekim büyük Hitit merkezlerinden pek uzakta olmayan bu bölgedeki arkeolojik kazılar Ankara'nın çevresinde Gâvurkale, Karaoğlan, Ahlatlıbel, Etiyokuşu gibi, kuruluşları Kalkolitik ve Bakırçağ dönemlerine ait olan iskân yerlerini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca bugün bir kısmı şehrin merkezinde kalan çeşitli yerlerde Paleolitik devre ait taş aletlerle kalenin eteğinde Neolitik devre ait bir el baltasının bulunması, bu arazinin ilk insanlar tarafından da yer yer iskân edilmiş olduğunu göstermektedir. Fakat eski Ankara'yı teşkil eden Hacıbayram tepesi ile civarında yapılan kazı ve sondajlar, ilk şehri Frigler'in kurduğunu (m.ö. VIII-VII. yüzyıllar) ve kalıntıları arasında Hitit-